

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

RİSALƏ

Araşdırmalar toplusu

12

Bakı – “Elm və təhsil” – 2016

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 15 sentyabr 2016-cı il tarixli (protokol № 7)
qərarı ilə çap olunur

Redaktor: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor
Rafael HÜSEYNOV

Redaksiya heyəti:
Kamil Allahyarov, filologiya elmləri doktoru, professor
Xatirə Bəşirli, filologiya elmləri doktoru
Şəfəq Əlibəyli, filologiya elmləri doktoru
Aida Qasımova, filologiya elmləri doktoru, professor

Məsul katib:
Kəmalə Nuriyeva

Risalə. Araşdırmalar toplusu. 12-ci kitab
Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2016, 212 səh. Şəkili

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin beş topludan ibarət elmi-tədqiqat “Xəmsə”sinə [“Şərq” (Tərcümə toplusu), “Məclis” (Mərəsimlər toplusu), “Xəzinə” (Kataloqlar toplusu), “Qaynaq” (Mənbələr toplusu)] daxil olan “Risalə” Araşdırmalar toplusunun bu sayı akademik Rafael Hüseynovun rəhbəri olduğu gənc alimlərin məqalələrindən tərtib edilmişdir. Məqalə müəllifləri arasında elmlər doktorları, fəlsəfə doktorları da var, dissertasiya müdafiəsinə hazırlaşan cavan tədqiqatçılar da. Akademik Rafael Hüseynovun elmi məktəbinin təmsilçiləri olan bu araşdırıcılar Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyatının bir sıra aktual və az öyrənilmiş problemlərinə yeni görüş bucağından yanaşırlar.

İradə MUSAYEVA

Açar sözlər: mənzum roman, klassik sevgi dastanları, müasir romançılıq sənəti, tarixi roman ustası, ilahi eşq, Şərq xalqlarının folkloru və s.

Key words: verse novels, classic love epics, contemporary art of the novel, historical novel maker, divine love, the folklore of eastern peoples and etc.

Ключевые слова: стихотворный роман, классические любовные легенды, искусство современного романа, мастер исторического романа, божественный любовь, восточный народный фольклор и др.

KLASSİK EŞQ FƏLSƏFƏSİ TARİXİNDƏ İLK ROMAN
(*Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” mənzum romanı haqqında*)

Klassik farsdilli və türkdilli ədəbiyyatda böyük ənənələr yaradıcısı olan Nizami Gəncəvi şeir şəklinin poetik mahiyyətindən istifadə edərək hekayə, rəvayət və əfsanə hadisələrini irihəcmli mətnlərlə romanlaşdırdı. Nizami Gəncəvi lirik tərzdə, nəzm formasında epik monumentallıq nümayiş etdirən, dünya ədəbiyyatının ən qədim mənzum romanlarını yaradan sənətkarlardandır. Onun dörd mənzum romanının (“Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə”) süjet, kompozisiya, problem və situasiyaları bugünkü ədəbiyyatşünaslığın da “müasir roman” prinsiplərinin tələblərinə cavab verir. Bu dörd əsərdən istənilən birini nəsrə təhkiyələşdirsək, həmin əsərlərin çağdaş dünya romanlarının siyahısında ilk yerdə dayandığını görəcəyik. “Sirlər xəzinəsi” əsərindən etibarən hekayə söyləməyə başlayan Nizami öz təhkiyəsini “İsgəndərnamə”də epopeyalaşdırma bildi. Nizaminin romançı olması həm də onunla izah edilə bilər ki, onun irihəcmli əsərlərində şeirə, nəzmə, lirikaya məxsus təb, tərənnüm və təxəyyül kimi yaradıcılıq təfəkkürü ilə yanaşı, eyni zamanda və daha çox epik, təhkiyəvi və analitik təfəkkür üslubunun, tərzinin olduğunu görürük. Hələ klassik mənbələrdə onun haqqında yazılan “məsnəviçilərin imamı və Şərq əfsanə yazanlarının şeyxi” [2] təyini sübut edir ki, Nizami yalnız nəzm ustası, şair kimi deyil, həm də problemləri hadisələşdirən, nəqli, təhkiyəvi yolla bədiiləşdirən, epik ifadə formasını dastanlaşdıran bir müəllif olmuşdur. “Leyli və Məcnun” əsərinin məğzi hadisədir, vəqəə, əhvalat və əfsanə, rəvayətdir. Bu saydığımız əlamətlərin hamısı epik növün irihəcmli janrının spesifikasiyasına aiddir. Nizaminin digər romanlarında olduğu kimi, “Leyli və Məcnun” əsərində də “dastan” sözündən dəfələrlə istifadə etməsi yazdığı əsərin poema yox, dastan, hadisə, nəqli mümkün olan mətn olduğunu şərtləndirir. Deməli, Nizami Gəncəvinin özü haqqında səciyyələndirməsi və qəti qənaətinə əsaslanaraq, o, “dastançı” idi. Təbii ki, dastan danışan aşiq yox, yazı dili, yazı sənətkarlığı ilə dastan, müasir dillə desək, “roman” yaradan sənətkar idi. Məsələn, “Leyli və Məcnun” dastanının (romanının) süjetinə daxil olan hadisə, əhvalat, nəqli mətn, hərəkətlilik, feillilik prosesini bəzi başlıqlara diqqəti yönəltməklə izah etməyə çalışaq. Başlıqların məzmununda roman səhnələrində əks olunan hadisə, əhvalat, dramatik situasiyalar çaları var: “Dastanın başlanğıcı”, “Leyli ilə Məcnunun sevişməsi”, “Məcnunun Leylinin tamaşasına getməsi”, “Məcnunun atasının Leyliyə elçi getməsi”, “Atasının Məcnunu Kəbəyə aparması”, “Məcnunun atasının Leyli

qəbiləsinin qəsdindən xəbər tutması”, “Atasının Məcnuna nəsihəti”, “Məcnunun atasına cavabı”...

Süjetin əvvəlində Leylinin və Məcnunun görüşməsi, sevişməsi, elçilik, rədd cavabı prosesi sonrakı hadisələrin tragik notda olacağından xəbər verir. Lakin “Məcnun Kəbədə eşqindən xilas üçün dua edərsə” ümidinə qarılıb hadisələri və get-gedə faciə aktyorlarına çevrilmiş obrazların taleyini izləməyə başlayırıq. Amma Məcnun taleyə, zamana, insanların qayğı və tövsiyələrinə etiraz etməklə qara rəngi bir az da tündləşdirir və bütün ümidlərin üstündən xətt çəkib eşqinin ikinci, daha ağırlı mərhələsinə qədəm qoyur. Qara sevdə yolundan dönməyəcəyi inadı sona qədər davam edir. Bu eşq hamının taleyini dəyişir. Leylinin, Qeysin, hər ikisinin ata-analarının və hətta İbn Salamın...

**Mənə deyirlər ki: – Gəl eşqi burax, –
Bu, dost məsləhəti deyildir ancaq.
Eşq ilə yaşayır aləmdə səsım,
Eşqsiz aləmdə batır nəfəsım.
Eşqdən yoğrulmuş ruhum, bədənım,
Eşqsiz bir günüm olmasın mənım.
Eşqsiz bir ürək heçliyə varsın,
Onu qəm selləri yuyub aparsın.
İlahi, birliyin xatirəsinə
Yenə yalvarıram ürəkdən Sənə.
Qoy eşqim ucalıb namidar olsun,
Mən özüm ölsəm də, eşqim var olsun [3, 163].**

“Baharın tərifı və Leylinin xurmalıq tamaşasına getməsi”, “İbn Səlamın Leylini istəməsi”, “Nofəlin Məcnunla tanış olması”, “Məcnunun Nofələ acıqlanması”, “Leylinin qəbiləsi ilə Nofəlin müharibə etməsi”, “Məcnunun Nofələ acıqlanması”, “Nofəlin ikinci müharibəsi”, “Məcnunun ahuları azad etməsi”, “Məcnunun maralı azad etməsi”, “Məcnunun qarğa ilə söhbəti”, “Qarının Məcnunu Leylinin qapısına aparması” hissələrində də oxucu lirik poema assosiasiyalı mütaliədən uzaqdır. Roman hadisələri, epik-dramatik situasiyalar təhkiyəsi içərisində böyük bir zamanın tarixinə, həmin tarixin tipikləşmiş, xarakterləşmiş insanların portretlərinə tamaşa edirik. Bütün klassik sevgi dastanlarını unuduruq. Nizami əsərində Eşqi yeganə hakim güc, hökm sahibi kimi təqdim edir. Qeys Eşq boyda böyüyüb “Məcnun” olur, Eşq Məcnun qiyafəsi geyib insanlaşır, əllə tutulacaq qədər real, doğma bir mövcudata çevrilir.

Şərq xalqlarının folklorunda klassik məhəbbət hekayəsi kimi geniş yayılmış bu eşq süjetinin təkə finali yox, həm də “düyün nöqtəsi” (kulminasiya), düyünün açılması (razvyazka) məqamı da tədqiqatçıların diqqətini cəlb edib. Balaca bir hadisənin əsrlərlə yaşı olan məhəbbət əfsanəsinə çevrilməsinin özündə dərin bir fəlsəfə var idi. Bu əfsanələrin tarixi ilə akademik İ.Y.Kraçkovski, professorlar Y.E.Bertels, Q.Cahani daha çox məşğul olmuşlar. Məsələn, Y.E.Bertels “Hicazinin məşhur məlumatına əsaslanaraq rəvayətin ərəblərdən əvvəl başqa xalqlarda olması”nı nəzərdə tutmuşdur [4, 21]. Akademik H.Arashlı “Leyli və Məcnun” mövzusunda bəhs edən bir çox ərəb alimlərinin fikirlərini tədqiqata cəlb edərək, Leyli və Məcnun haqqında

rəvayətlərin xalq poeziyasında yaranıb müxtəlif variantlarla intişar etdiyini göstərir. H.Araslı Hicazi və Dunayevskinin “Leyli və Məcnun” süjetinin hələ miladdan əvvəl VI əsrdə Babilistanda geniş yayılması fikrinə ehtiyatla yanaşaraq, bu kitabələrlə yaxından tanış olan alimlərin belə bir abidəyə təsadüf etmədiklərini göstərir. Alim dastanın Əməvilər dövründə yarandığı fikrinə haqq qazandırır [5, 291].

Romanda realist təsvir, həyatı, canlı, tanış səhnələr və əhvalatlarla romantik ovqat, təxəyyül uçuşunun mətnə gətirdiyi qeyri-real təsvirlərin bir-birini əvəzləməsi mövzuya yaradıcı yanaşmanın və Nizami sənətkarlığının nəticəsi idi. Məsələn, “*İbn Səlamın dastanı*”, “*Leylinin İbn Səlama verilməsi*”, “*Leylinin İbn Səlamın evinə köçməsi*”, “*Leylinin ərə getməsindən Məcnunun xəbər tutması*” hissələrində adi, ənənəvi macərə kompozisiyası var. Amma elə bu hadisələrin ardınca o zaman ki meydana Məcnun gəlir, sanki hər şey yerdən, Yer həyatından uzaqlaşır və səmavi bir tamaşa mənzərəsi yaradır. Anlayırıq ki, incidilən Məcnunun bədəni, cismi deyil, ruhu, duyğuları, xəyal və ümidləridir. Məcnun şikayət edir, amma kimə və nəyə? – Leylinin xəyalına və ulduzlara... (“*Leylinin xəyalına Məcnunun şikayət etməsi*”, “*Məcnunun ulduzlara şikayəti*”) Məcnun səhrada vəhşilər arasında yaşayanda da vücudunun yox, ruhunu, xəyalını, düşüncə və hisslərini əsir edən Eşqinin qeydinə qalır. Əsərin bundan sonrakı hissələrində sanki ikinci bir Leyli peyda olur. Artıq Məcnunun daima həmsöhbət olduğu Leyli xəyalı var. Bu sevgilini Məcnun özü yaradır. O öz yaratdığına tapınır, onu əzizləyir, onunla həmdərd, həmsevgi olur. Bu səbəbdəndir ki, İbn Səlam öləndən sonra Leylinin qovuşma arzusu həyata keçmir. Çünki qarşısındakı real, canlı varlıq olan Leyli Məcnuna yad idi. Onun xəyalındakı Leylidən çox kiçik bir qız...

“*İbn Səlamın ölümü*”, “*Zeydin İbn Səlamın ölüm xəbərini gətirməsi*”, “*Leylinin Allaha yalvarması*”, “*Leyli ilə Məcnunun görüşməsi*”, “*Payızın yetişməsi və Leylinin ölməsi*”, “*Leylinin ölümündən Məcnunun xəbər tutması*”, “*Bağdadlı Səlamın ikinci dəfə Məcnunun görüşünə gəlməsi*”, “*Leylinin qəbri üzərində Məcnunun ölməsi*” fəsilələrindəki təhkiyənin ağır, sarsıdıcı intonasiyası mətnin məzmununu Nizami fəlsəfəsində sufi-ilahi eşq məntiqinə həmahəng şəkildə səsləndirə bilir. Süjetin ekspozisiyası – “*Dastanın başlanğıcı*”, finalı isə “*Zeydin Leyli və Məcnunu yuxuda görməsi*” hissələri ilə qütbləşir. Allahın tərifli (“*Ey Adı hər şeyə başlanğıc Olan*”) və “*Kitabın sonu*” isə kompozisiyanın sistemindəki xətti bitkinləşdirir. Diqqət edəndə görürük ki, bütün başlıqlar, qeyd etdiyimiz kimi, geniş təsvirli, detalları ilə nəql edilən hadisələri ehtiva edir.

Onu da qeyd edək ki, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “Leyli və Məcnun” mövzusunda Nizamiyə qədər mənbələrdə nə vardısı, məhz nəsr şəklində olmuşdur. Kiçik mətnlər də olsa, məğzin bilavasitə epik növə xas səciyyələndirmə imkanı diqqəti çəkmişdir.

“Leyli və Məcnun” əsərini klassik Şərq poeziyasının öz bədii-estetik prinsiplərindən çıxış etməklə dəyərləndirən M.Ə.Rəsulzadə əsərdə təcəssüm olunmuş eşq konsepsiyasını birbaşa təsəvvüfi-irfani görüşlərlə əlaqələndirmişdir. O yazır ki, Nizaminin təsvir etdiyi Məcnun özünü idealına tamamilə həsr etmiş səmimi və fədakar idealist simvoldur. Aşiq – mömin, ya mücahidin, məşuq – Allah və ya İdealın timsalıdır. Qeys ələladə (sıradan, adi) insanların hərəkətlərinə ağıl erdirmədiklərindən “Məcnun” dedikləri özündən

keçən bir mömin, bir mücahiddir. Fəna fillahın və ya ideal vurğunluğun timsalıdır... Məhviyyat və fədakarlığın dəlicə bir ifadəsi olan bu kimi rəmzli hallar Məcnun tərəfindən türlü şəkillərdə göstərilmişdir. Məsələn: bir kağıza Leyli ilə Məcnun rəsmlərinin bərabər cızıldığını görəncə, Məcnun həmən Leylini silir. Səbəbini sorurlar. “Biz iki deyilik, birik” deyir. “O halda nədən özünü deyil də, onu silirsən?..” “Çünkü o – ruhdur, mən – qəlib, ruh qəlibdə örtülü olur” [6, 179].

“Leyli və Məcnun”da təsvir olunmuş hadisələrin mündəricəsini bu mənbələrlə tutuşdurduqda aydın görünür ki, Nizami daha çox üç mənbədən – İbn Qüteybənin, Əbül Fərəc İsfahani və əl-Valibinin əsərlərindən bəhrələnmişdir. Ancaq bununla bərabər, Nizami Zeyd və Zeynəb əhvalatından da xəbər verən bir mənbə ilə, şübhəsiz, tanış imiş.

Qərb tədqiqatçıları etiraf edirlər ki, Qərbi Avropanın orta əsrlərdə yaranan məhəbbət hekayələri öz süjetini Şərq ədəbiyyatından almışdır. Bu nümunələr içərisində isə N.Gəncəvi mətnlərini xüsusilə qeyd edirlər. P.Horn 1925-ci ildə Berlində nəşr etdiyi əsərində Nizami şeirinin misilsiz dolğunluğunu belə təsvir edir: “Qraf Şaks “Leyli və Məcnun” şairinin misilsiz həssaslığını alman dilində etdiyi nəfis tərcümələrində əks etdirə bilmişdir. Bu beytlərdə tərənnüm olunan sevginin Qərbi Avropanın orta əsrlər məhəbbət hekayələrinə bənzədiyi bilavasitə gözə çarpır; bu, yəni Qərbi Avropaya orta əsrlərdə məhəbbət hekayələri, şübhəsiz, Şərqdən gəlmiş və çox güman ki, həmin janr Qərbi Avropaya ərəb İspaniyası yolu ilə keçmişdir”. P.Horn da üslub baxımından Nizamini Firdovsidən üstün tutur və aralarındakı fərq “yerdən göyə qədərdir” deyərək öz fikrini tamamlayır... H.Ritter Praqa Şərqsünəslük İnstitutu hesabına nəşr edilib yayılan “Həft peykər”in mətninə yazdığı müqəddiməsində Nizami sənətkarlığını (daha əvvəllər çap etdiyi “Bildensprache des Nizamis” əsərində qeyd etdiyi kimi) təhlil edərək yazır: “Nizami yalnız öz dövründəki şeir dilinə məxsus ifadə tərzinə hakim olmaqla qalmamış, eyni zamanda – bu, daha qiymətlidir – bu sənəti öz əsərlərinin varlığını təşkil edən fikirlərinə xidmət etdirməyi də bacarmışdır. Sənətkarlıq baxımından “Həft peykər” şairin ən dolğun bir əsəri olduğu halda, burada sənət sənət üçün işlədilməmiş və şairlik məharəti sadəcə olaraq zövq əhli olan şeir həvəskarlarının gözlərini qamaşdırmaq üçün sərf edilməmişdir: yalnız əsərin məzmunu bu ecazkar, parlaq formanı zəruri etmişdir. Bu forma o məzmunu uyğun gəldiyi üçün təbii surətdə öz-özündən yaranmışdır. Belə ki, forma pozulmadan yaymaq istədiyi fikri qüvvətləndirmək prinsipini yüksək bir surətdə həyata keçirmişdir”. Alim qeyd edirdi ki, Nizami “mənzum roman sahəsində sevilən yeganə ustad”dır [2]. Nizami “Leyli və Məcnun” dastanının sifarişini şahdan aldığı yazır. Naməni öz əli ilə yazan hökm sahibi Axsitan həm də söz sərəfə, sənət bilicisidir:

*Min eşq kitabından yüksək və təzə,
Sən öz qələminlə bir dastan bəzə.
Bu mövzu şahıdır bütün sözlərin,
Layiqdir bu sözə sənün hünərin [3, 34].*

Nizami “Leyli və Məcnun” əsərinin əvvəlində təqlidçilərini ittiham edəndə “nəzmlə hekayə demək” ifadəsini işlədir. Yəni müəllifin özü də

“poema” anlamında yox, sırf epik növün janrında – hekayə, roman anlamında yanaşib irihəcmli əsərlərinə:

*Qarşımda kölgətək çox alçalırsan.
Mən qəzəl deməyi edəndə peşə,
O da zurnasını çalar həmişə.
Mən hər gün düzəndə xoş qəsidələr,
O da quraşdırır boş qəlidlər.
Hətərən-pətərən dilinə bax bir,
Yenə də nəzm ilə hekayə deyir [3, 48].*

“Leyli və Məcnun”u yazanda ilham, təb şərabı istəyir saqidən. Əsərin məzmun və ideyası elə bir genişlik tələb edirdi ki, Nizami bu böyük həcmliyi (roman monumentallığını) “uzaq mənzil” adlandırır:

*Saqi! Şərab ver ki, mənzil uzaqdır,
Xəyalım bu yolda yorulacaqdır [3, 54].*

Eşq rəvayət, əfsanə cildindən çıxır bu romanda. “Xosrov və Şirin” təcrübəsi vardı Nizaminin. Müxtəlif insan xarakterlərini və hətta ictimai-siyasi hadisələri içərisində yerləşdirən, təhlilə çəkdiyə bilən və ilahi məqama qədər aliləşdirən Eşqi müəllif “Leyli və Məcnun”da daha da ucaldı. Bu Eşqlə insan da yer halindən qopdu və aliməqam oldu.

*Dedi: "Ey göylərə meydan oxuyan,
"Xosrovi-Şirin"i yazıb-yaratdın,
Hər duyan könlüdə bir zövq oyatdın.
Leyli-Məcnundan da yarat bir əsər,
Cüt olsun yazdığın qiymətli gövhər.
Bu gözəl mövzuda böyük sənət var,
Xoşdur qoşa gəzsə cavan tovuzlar [3, 35].*

“Leyli və Məcnun”da Nizami ilk dəfə olaraq eşqi romanlaşdırdı, uzun və genişsüjetli vaqeələr, hadisələr mətni edə bildi. Bu mövzunun əbədiliyini ilk duyan klassik müəllif də Nizami Gəncəvi olmuşdur. Və ən əsası, mövzunu ancaq poetika, pafos, tərənnüm və romantika qəlibində deyil, həm də epik genişlikdə, roman situasiyalarında qələmə aldı. Çağdaş postmodern romançılıqda da “Leyli və Məcnun” havası, mətni istinad nöqtəsi ola bilər. Nobel ödüllü Orxan Pamuk “Qara kitab” romanında digər klassik nümunələr (“Kəlilə və Dimnə”, Əttarın “Məntiq-üt Teyr”, “Mənaqib-i Övliya”, “Qissə-yi Ənbiya”, “Min bir gecə nağılı” və s.) kimi “Leyli və Məcnun” mövzusunda da yararlanmış və dəyişməz, əbədi olan hissələrin, yaşantıların postmodern anlayışda inikasını göstərmişdir. Digər üç romanında olduğu kimi, “Leyli və Məcnun”da da şair hər bir hadisəni və ya obrazı təhlilə başlayanda görürük ki, bu mətn faktları şeir, poema, sadəcə nəzm materialı deyil, ictimai-siyasi, sosial yükü olan, dünyaya və insana tarixi aspektdən, zamansızlıq və məkansızsızlıq genişliyindən baxa bilən dühanın epopeya təfəkkürü, erudisiyası ilə tədqiqi, təhlilidir.

Bizim ədəbiyyatşünaslardan fərqli olaraq, xarici tədqiqatçılar Nizami Gəncəvi mətnlərində daha çox poema, sifir şeiriyət, nəzm hünəri, tərənnüm, romantika və pafos yox, roman təkəkkürü fundamentallığı, epik sərhədsizlik, əbədiyaşar mövzuların klassik möhürünü vuran təhkiyə, epopeya ustalığını axtarıb aramış və tapmışlar. Fransız şərqsünası, həm də M.F.Axundov yaradıcılığının tədqiqatçısı Barbye de Meynar Nizamini yeni tipli tarixi roman ustası və romançılıq sənətinin atası kimi səciyyələndirirdi. “Nizamidə biz tarixi romanın yeni bir növünü görürük. Şöhrətli şair bu sahədə atalıq haqqına malikdir” [7].

Məcnun Yerlə-Göylə əlləşən Eşq şəhidi, fədaşidir, amma Yer insanının, real mövcudluğun mübarizi, mücahididir. Onun eşqi qadın sevdasından başlanğıc götürsə də, İlahi məqama qədər yol gedir və sonda qadın Leylini yox, ilahiləmiş, cins qəlibindən çıxmış ali bir varlığı sevdini bəyan edir. Leyli eşq əlaməti, simvoludur, Eşq isə Allaha ünvanlanan duadır Nizami təkəkküründə. Amma bu duaların sahibini zaman, dövran, fələk fırtınadan-fırtınaya salır, çərxinin fırlanğacında buğda kimi əzib üyüdür. Nalə ərşə – Eşqin ünvanlandığı səmaya qədər yüksəlir, “Tanrılıq lütfündən mənə də göndər, qaranlıq gecəmi gündüzə döndər”, – deyər Allaha yalvarır:

*Bildi ki, xəyalın səfası çoxdur,
Amma ki, dərdinə dəvası yoxdur.
Üz tutub yalvardı aşiq bir daha,
Hər dərdin çarəsi böyük Allaha.
Dedi: "Ey qapısı son sığınacaq,
Sənsən umud yerim dünyada ancaq.
Zöhrə, Müştəritək Sənin qulun var,
Adınla başlanır aləmdə adlar.
Hamıdan ucadır elmin, hikmətin,
Axar çeşməsisən Sən səxavətin.
Sən ey hər müşkülün açarı olan.
Səxavət Ağası, dərdlərə dərman,
Səninlə yüksəlir hər böyük dilək,
Acizə, məzluma bir Sənsən kömək [3, 174].*

“Leyli və Məcnun” əsəri sifir məhəbbət məzmunlu deyil. Burada sosial-siyasi, ictimai problemlərə işarələr, zamanın gedişatını təhlil edən ideoloji mesajlar, təsiredici ittihamlar var:

*Neçin alçaqlara boyun əyirsən?
Oyuncaq olursan namərdlərə sən?
Nə üçün boynuna min yük alırsan?
Zalımın zülmündən razı qalırsan?
Qəlbiyumşaqlığı bir dəfə unut,
Çiyini dağ kimi ucalıqda tut!
Sən də süsən kimi ipəkdən olsan,
Səni saf torpaq da yaralar, inan!
Zəlillik ürəyə ağırlar salar,
Zülmə dözənlərin sonu olar xar [3, 35].*

“Rustavelişünas Pavel İnkörökva öz məqaləsində vaxtilə Nizaminin “Leyli və Məcnun” və “Xosrov və Şirin” poemalarının gürcü dilinə tərcümə edildiyini tədqiq və isbat edir. Professorun fikrincə, “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” poemasının tədqiqi göstərir ki, Ş.Rustaveli üçün “Şərqi mədəniyyəti gürcü mədəniyyəti qədər yaxın və doğma idi”. Həmin müəllif qeyd edir ki, Şotanın əsərində “Leyli və Məcnun”un buraxdığı izlər vardır: Tariyel Qeysin tayıdır, onun kimi dəli olub çöllərə düşür, vəhşi heyvanlarla yoldaşlıq edir; onu müşayiət edən Aftandil isə Nofəlin varisidir”. “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”ı gürcü dilindən ruscaya çox gözəl tərcümə edən Şalva Nutsçubidzenin qeydinə görə, XII əsr gürcü ədəbiyyatında Rustavelinin yaşlı müasirlərindən Çaxruxadzenin əsərlərində belə Nizamiyə işarələr vardır. Rustaveli Nizaminin açdığı Şərqi Renessansın yolu ilə getmişdir” [2].

“Leyli və Məcnun” əfsanəsi Nizamiyə qədər də dilləri dolaşır. Hətta Azərbaycan şairi Q.Təbrizi də nakam sevgi mövzusunda söz açanda Leyli və Məcnun eşqini xatırladırdı. İran şair və nasiri Nasir Xosrov (XI əsr) da bu əfsanədən xəbərdar olmuş, onu daha çox bədəvi ərəblərin mühiti ilə əlaqələndirmişdir, Taifdə Leylinin yaşadığı qəsrin xərəbələrindən hekayələr söylənilmiş və s. Nizami özü də bu eşq haqqında danışanda onu “aləmə bəlli bir ayə” adlandırır.

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərindən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatının ilk romanlarını yazmağa başlamışdı. Klassik Şərqi ədəbiyyatı, folkloru nümunələrindən sənətkarlıqla bəhrələnən Nizami Gəncəvi dühası ədəbiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, roman sənətində də öz sözünü ilk dəfədən aldı. Nizami romanları nəinki Azərbaycan, eləcə də bütün dünya romançılığında klassik mənbə, istinad obyektidir. Bu faktı dünya ədəbiyyatşünaslığı təsdiq etsə də, təəssüf ki, bizim ədəbiyyatşünaslıqda hələ də Nizami Gəncəvi sadəcə bir şair, nəzm ustası kimi öyrənilir və tədris edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Elm, 2007
2. https://az.wikisource.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C5%9Fairi_Nizami/Nizaminin_d%C3%BCnya_%C9%99d%C9%99biyyat%C4%B1ndak%C4%B1_m%C3%B6vqeyi
3. N.Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: Lider, 2004
4. Q.Cahani. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami əsərləri, Bakı: Elm, 1979
5. H.Araslı. Şərqi “Leyli və Məcnun” əsərləri, Nizami (I kitab), Bakı, 1940
6. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı: Təknur, 2011
7. http://rasulzade.org/books/9_10.html

Irada Musaeva

The first novel in the history of the classic love philosophy

S u m m a r y

Nizami Gancavi is presented as a master of the classic novel in the article. In addition, it is noted that his third major work, "Leyla and Majnun" must be considered as a novel, not as a poem. Love stories from the Middle Ages in Western Europe has its own plot of the Eastern literature. Particularly Ganjevi texts should be mentioned in these examples.

Ирада Мусаева

Первый роман в истории классической философии любви

Р е з ю м е

В статье представляется Низами Гянджави, как мастер классической любви. В то же время его объемный произведение "Лейли и Меджнун" должно рассматриваться не как поэма, а как содержание стихотворной роман. В середине века Западной Европы созданные любовные рассказы брали свои сюжеты от Восточных литературы. Во внутри этих образцов тексты Н.Гянджави особенно должны отмечается.

OXUDUQLARINIZ:

Rafael HÜSEYNOV. Ötürücülük missiyası3

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Rafael HÜSEYNOV. Klassik ədəbi abidələrin tekstoloji bərpasında xüsusi yanaşmalar və Baba Tahir dübeytiləri	11
Şəhla ABDULLAYEVA. Quranın “Yusif” surəsində tərbiyəvi və irfani məqamlar	34
Faiq ƏLİYEV. Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən	47
Gülşən ƏLİYEVA-KƏNGƏRLİ. Füzulidəki “rindü-şeyda” anlayışının ədəbi-fəlsəfi şərhini	52
İlahə HACIYEVA. Nizami və Çakərin “Leyli və Məcnun” məsnəvilərində oxşarlıqlar və normadan kənarlaşmalar	59
İlahə MƏMMƏDOVA. Rübai janrı ingilisdilli ədəbiyyatşünasların araşdırmalarında	69
İradə MUSAYEVA. Klassik eşq fəlsəfəsi tarixində ilk roman	75
Nailə MUSTAFAYEVA. Füzuli və müasirlərinin müxəmməsləri barədə	83
Kəmalə NURİYEVA. İ.Y.Kraçkovskinin yeni ərəb ədəbiyyatı sahəsində tədqiqatları	99
Samirə QOCAYEVA. Amerika şairi Henri Uordsvort Lonqfello yaradıcılığı və Şərq motivləri	104
Elnarə ZEYNALOVA. “Tuhfətul-İraqeyn” poeməsindən iki beytin şərhini ..	108

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

Nərminə ƏLİYEVA. Haşım bəy Saqib və onun yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlər	117
Nuranə ƏSƏDULLAYEVA. Sovet ədəbiyyatında “ideoloji düşmən” obrazını formalaşdıran sosial-siyasi amillər	131
Bəxtiyar ƏSGƏROV. Bədii düşüncədə yazıçı və tarix problemi	136
Mahirə HACIYEVA. Pakistanda ingilisdilli ədəbi mühitin formalaşması ..	143
Nüşabə HÜSEYNOVA. İnternet ədəbiyyatı – yanaşma bucaqları, münasibətlər sistemi	152
Sevinc AYZAQIZI. Ədəbiyyatımız – mənəvi həyatımız	159
Türkan QƏDİROVA. Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasında ana dili problemi	167
Ülviyyə YUSİFOVA. Abdulla Faruqun şeirlərində humanizm ideyaları	174